

الگوی ارتقای اخلاق پژوهش؛ شرایط، بسترها، راهبردها و پیامدها

حسین عبداللہی *

مرتضی طاهری **

سعید غیائی ***

محمدعلی نعمتی ****

محمد رضا بابائی *****

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۲/۱۴

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۱/۲۴

چکیده

اخلاق و پژوهش همواره در یک تعامل دوسویه با یکدیگر قرار داشته و بر یکدیگر اثرگذار هستند. از این رو، هدف پژوهش حاضر، ارائه راهبردهایی جهت نیل به پژوهش اخلاق‌مدار است. با توجه به اهمیت موضوع پژوهش در حوزه علم و مباحث علمی، پژوهشگران بر آن شدند تا پس از واکاوی و شناسایی شرایط، زمینه‌ها و بسترها، نسبت به ارائه راهبردها اقدام نمایند. این مطالعه از نظر هدف از نوع تحقیقات کاربردی بوده و در گام اول با جستجوی کلیدواژه‌های مختلف در مهم‌ترین بانک‌های اطلاعاتی پژوهش‌ها و مقالات داخلی و خارجی، ۱۲۸ اثر شناسایی و انتخاب شد که مستقیماً به اخلاق پژوهش پرداخته بود. در ادامه با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA و براساس روش داده‌بنیاد، کدهای اولیه از درون پژوهش‌های منتخب استخراج، دسته‌بندی و به‌عنوان الگوی ارتقای اخلاق پژوهش، ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش؛ اخلاق پژوهش؛ ارتقای اخلاق پژوهش؛ داده‌بنیاد

* نویسنده مسؤل: دانشیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی

abdollahi@atu.ac.ir

** استادیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی mtaheri56_85@gmail.com

*** استادیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی ghiasisaed@gmail.com

**** استادیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی rnemati@gmail.com

***** دانشجوی دکتری رشته مدیریت آموزش عالی دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه

zariat1964@gmail.com

طباطبائی

مقدمه

اخلاق، یکی از مسائل اساسی همه جوامع بشری است. هر جامعه‌ای نیازمند آن است تا ویژگی‌های اخلاق حرفه‌ای مانند دلبستگی به کار، روحیه مشارکت و اعتماد، ایجاد تعامل با یکدیگر و غیره را تعریف و برای تحقق آن فرهنگ‌سازی کند (هانسمن^۱، ۲۰۰۹). امروزه مباحث اخلاق سازمانی و حرفه‌ای، نقش پراهمیتی در جهان یافته است (کوجالا^۲، ۲۰۱۱). اخلاق در سازمان‌ها به‌عنوان نظامی از ارزش‌ها و بایدها و نبایدهایی شناخته می‌شود که براساس آن نیک و بد سازمان مشخص شده و عمل بد از خوب متمایز می‌شود. اخلاق به‌عنوان یک اصل اجتماعی دارای ارزش است (نادزدا^۳، ۲۰۱۵). اخلاق به‌صورت پیوسته‌ای در رابطه با ارزش‌های اساسی درونی انسان بوده و به مطالعه کیفیت و بنیادهای عملی و رفتاری می‌پردازد که از دیدگاه اخلاقی خوب، بد، درست یا نادرست هستند. در روابط میان انسان‌ها، اخلاق از اهمیت بسیار ویژه‌ای برخوردار است به‌گونه‌ای که امام اول شیعیان جهان امیرالمؤمنین حضرت علی علیه‌السلام در خطبه ۱۹۲ نهج‌البلاغه درباره اخلاق و تنها چیزی را که باید بر آن ایستاد، تعصب و ورزید و از آن عدول نکرد، می‌فرماید: «پس اگر در تعصب و ورزیدن ناچارید، برای اخلاق پسندیده، افعال نیکو و کارهای خوب تعصب داشته باشید...». دانشگاه‌ها به‌عنوان مراکز آموزش عالی، شرایط مناسبی برای بروز مشکلات اخلاقی دارند و اخلاق در همه زمینه‌ها و فعالیت‌های آنها کاربرد دارد، به‌گونه‌ای که این امر دانشگاه‌های سراسر جهان را به تکاپو واداشته تا برای ایجاد و تدوین برنامه آموزشی در راستای درک، بهبود و توسعه آن اقدام نمایند (پاری^۴، ۲۰۱۷). رسالت دانشگاه‌ها تربیت انسان‌هایی فرهیخته در حوزه‌های مختلف و تأمین نیاز بخش‌های متفاوت جامعه است. چون هنجارها، ارزش‌ها و منش‌های اخلاق علمی، نه براساس الگوی فرهنگ‌سازی از بالا، بلکه با الگوی شیوع و انتشار درون‌زا در بستر فعالیت‌های خودجوش از سوی انجمن‌های تخصصی، نهادهای حرفه‌ای دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی توسعه می‌یابد (فراست‌خواه، ۱۳۸۶).

نایدو و^۵ (۲۰۰۵) معتقد است که: «هنوز هم چالش پیش روی ما آن است که استاد و دانشجو

1 - Hansman

2 - Kujala

3 - Nadezda

4 - Perri

5 - Nidoo

در عین تعلیم و تعلم و تحقیق و تعامل، اخلاق حرفه‌ای خود را نیز رعایت نمایند و خروجی دانشگاه شهروندانی با اخلاق، با فرهنگ و با رفتار مناسب باشد. موضوعات اخلاقی مطرح شده در سال‌های اخیر، نظیر سرقت ادبی، بی‌حرمتی، عدم توجه متقابل استاد و دانشجو به یکدیگر و مادی شدن بیش از اندازه دانشگاه‌ها، باعث شده قوانین تدوین شده، نتواند پاسخگوی مشکلات باشد. در این حالت و در مواجهه با این چالش‌ها تنها راهنمای اخلاقی دانشگاه می‌تواند راهگشا باشد (هوپر، ۲۰۰۵).^۱

برخلاف انتظار، در دانشگاه‌های داخلی نیز شاهد مواردی نظیر عدم شفافیت در رابطه استاد و پژوهشگر یا دانشجوی تحصیلات تکمیلی، تعارف و مصلحت‌اندیشی برخی شوراها، پژوهشی، تعریف متفاوت از تقلب علمی، برخوردهای گوناگون با تخلف‌های علمی، دگرنویسی مقالات، شهرت‌زدگی، شتاب‌زدگی، دخالت‌دادن خواسته‌های شخصی، سرقت ادبی، انتخاب موضوع غیرضروری، تحقیق بدون احراز صلاحیت، عدم توجه به کیفیت پژوهش، مغالطه و جدال، فقدان روحیه نقدپذیری، فروش پژوهش، اتهام‌زنی، افشای راز و نظایر آن هستیم (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۹۰). پس از مطالعه در زمینه‌هایی که اخلاق پژوهش در آنها اجرا شده است، دو بعد عمده در اخلاق پژوهش، رصد شد: بعد اول دلالت بر مؤلفه‌های فردی پژوهشگر و بعد دوم دلالت بر مؤلفه‌هایی داشت که حاکم بر محیط فعالیت پژوهشی بود و هدف این مقاله پژوهشی تعیین و دستیابی به مؤلفه‌های اخلاق پژوهش است.

با بررسی مطالعات مرتبط پیشین، لزوم کل‌نگری و بافت‌سازی از یافته‌های آن پژوهش‌ها دیده می‌شود؛ چراکه در تألیفات پیشین از زوایای مختلفی (مقطع تحصیلی خاص همچون کارشناسی ارشد، مکانی معین مانند یک دانشگاه به‌خصوص، بازه زمانی خاص مثلاً در دو سال گذشته، موضوعی خاص شبیه علوم اجتماعی، علوم اقتصادی یا فناوری، براساس یک نظریه خاص، با استناد به منبع و یا منابعی معین مثلاً از دیدگاه نهج‌البلاغه و نظایر آن) به این مسئله پرداخته شده و هر پژوهشگر از دیدگاه خویش به واکاوی اخلاق پژوهش پرداخته است. این پژوهش باتکیه بر یافته‌های دیگر پژوهشگران انجام شده و باتکیه بر ویژگی انباشتگی یافته‌ها به دنبال بازتعریف و سامان‌مند کردن یافته‌هاست. براین اساس، مقصود این است تا با ساماندهی دوباره یافته‌های پژوهش‌های این حوزه به شیوه‌ای نوین اقدام شود. از آنجاکه این پژوهش از نوع کیفی و اکتشافی است، فرضیه پژوهشی نداشته و سؤال اصلی پژوهش عبارت است از اینکه «الگوی ارتقای اخلاق

پژوهش در دانشگاه‌های دولتی کدام است؟»

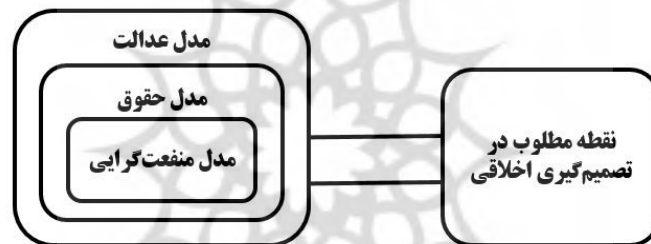
مبانی نظری و پیشینه پژوهش

اخلاق از نظر لغوی جمع «خُلُق» و «خُلُق» و از ماده «خَلَقْتَ» به معنای صفاتی است که از انسان جدا نمی‌شود و همچون خلقت و آفرینش انسان می‌شود. در آیه چهارم سوره قلم قرآن کریم نیز واژه «خُلُق» خطاب به پیامبر گرامی اسلام (ص) به همین معنا به کار رفته است و می‌فرماید: «و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری». البته خوی و سرشت گاه مانند شجاعت و جوانمردی پسندیده و گاه مانند ترسویی و فرومایگی، بد و نکوهیده است. «خُلُق» و «خُلُق» به معنای صفتی است که در نفس انسان به صورت «ملکه» درآمده است که دارای دو بخش اخلاق فاضله و اخلاق رذیله است. معنای اصطلاحی دیگری نیز برای اخلاق ذکر می‌شود؛ مانند نظام اخلاقی یا نظریه هنجاری یک فرد یا گروه، نظیر اخلاق عملی پیامبر اکرم (ص)، سقراط و اخلاق عملی ورزشکاران. گاهی هم اخلاق به معنای نهاد اخلاقی زندگی به کار می‌رود. در این کاربرد اخلاق معنایی هم‌عرض هنر، علم و حقوق خواهد داشت. در ادبیات لاتین نیز واژه «ethics» مشتق از واژه یونانی «ethikos» و به معنای «منش» یا «رفتار» است. افراد معمولاً رفتار و منش خود و دیگران را با الفاظی عامی، نظیر خوب، بد، صواب و خطا توصیف می‌کنند (رشیدپور و شاه‌علی، ۱۳۹۳). «فیض کاشانی» نیز اخلاق را این‌گونه تعریف می‌کند: «اخلاق هیأتی است استوار و راسخ که کارها به آسانی و بدون نیاز به تفکر و اندیشه از آن صادر می‌شود. اگر این هیأت به گونه‌ای باشد که افعال زیبا و پسندیده از نظر عقل و شرع از آن صادر شود، آن را اخلاق نیک نامند و اگر افعال زشت و ناپسند از آن صادر شود، آن را اخلاق بد گویند» (مصباح یزدی، ۱۳۸۸).

اخلاق دارای اصول سه‌گانه فردی، حرفه‌ای و جهانی است. در اخلاق فردی، اصل احترام به استقلال دیگران، اصل مهربانی، اصل اعتماد، اصل انصاف و عدالت، اصل پرهیز از مزایای ناعادلانه، اصل سخاوت و نوع‌دوستی و اصل پرهیز از زیان دیگران، مدنظر بوده و در اخلاق حرفه‌ای، بی‌طرفی و عدم تبعیض، شفافیت و گشاده‌رویی، پرهیز از تضادهای آشکار و پنهان، وفاداری به مسئولیت شغلی، تلاش و کوشش مقتضی و اعتمادسازی مورد توجه است. در صورتی که در اخلاق جهانی، عدالت جهانی، ترجیح منافع جامعه بر منافع فردی، همبستگی و

مسئولیت در برابر کل جامعه، احترام به جایگاه افراد و جوامع و دوستی با طبیعت موزرد توجه است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۸).

تاکنون الگوهای اخلاقی متفاوتی ارائه شده است؛ مثلاً در الگوی منفعت‌گرایی، تأثیر تصمیمات و رفتارها را بر دیگران بر پایه هدف اساسی و تأمین بیشترین خوبی برای اکثریت مردم مورد قضاوت قرار می‌دهند. در الگوی حقوق، تصمیمات و رفتارها را بر پایه سازگاری با حقوق اساسی گروهی و فردی مورد قضاوت قرار داده و در الگوی عدالت، تصمیمات و رفتارها را بر پایه سازگاری با اصول جوانمردی، عدالت، منصفانه‌بودن، تساوی و توزیع منافع (پاداش‌ها) هزینه‌ها میان افراد و گروه‌ها به‌طور بی‌طرفانه و بی‌غرض مورد قضاوت قرار می‌دهند (داروئیان و فقیهی، ۱۳۹۰).

شکل ۱. ترکیب مدل‌های سه‌گانه عدالت، حقوق و منفعت‌گرایی (داروئیان و فقیهی، ۱۳۹۰: ۱۴۰).

اساساً اگر انسان کاری ناشی از احساسات انجام دهد، ولو احساسات نوع دوستانه، کار او به فعل طبیعی بازمی‌گردد. تعریف فعل طبیعی این است که انسان کاری را از روی غریزه انجام دهد، خواه غریزه فردی و خواه غریزه جمعی. فعل اخلاقی آن است که از همه این‌گونه اغراض، منزّه بوده و ناشی از احساس تکلیف باشد؛ یعنی شخص هر چه وجدان و وظیفه اقتضا می‌کند، انجام دهد و هیچ غایت و هدفی از کار خود جز انجام تکلیف نداشته باشد. البته منشأ تکلیف نیز در وجدان انسان است، خداوند انسان را با یک وجدان آفریده که غیر از احساسات نوع دوستانه است. وجدان، احساس مقدسی است در درون انسان که به وی فرمان می‌دهد و فعل اخلاقی آن است که از وجدان سرچشمه بگیرد. در قرآن از «نفس لوامه» و مطالب دیگری از قبیل آیه هشتم سوره شمس که می‌فرماید: «سپس پلیدکاری و پرهیزکاری را به آن الهام کرد»، یاد شده است و نشان می‌دهد

که از نظر قرآن نسبت به کار بد و خوب اصالتی در درون انسان هست؛ یعنی وقتی انسان کار بدی انجام می‌دهد، در درونش، خود را ملامت می‌کند و معلوم می‌شود چیزی هست که به‌خوبی و ترک بدی فرمان می‌دهد. در مقابل، وقتی انسان کار خوب انجام می‌دهد، راضی می‌شود و به‌نوعی انسان را تحسین می‌کند (مطهری، ۱۳۷۹). نوشتن و ثبت مطالب در دین مبین اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است به‌طوری‌که در آیه ۲۸۲ سوره بقره بعد از تأکید بر ضرورت نوشتن و ثبت معامله، قرض و یا نظایر آن می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هنگامی که دینی را تا مدت معینی (به‌خاطر گرفتن وام یا داد و ستد) به یکدیگر بدهکار شدید، آن را بنویسید و باید نویسنده‌ای (سند آن را) میان خودتان به عدالت بنگارید و هرگز نباید نویسنده از نوشتن آن (همان‌گونه که خدا به وی آموخته است) امتناع ورزد. او باید بنویسد و کسی که حق به گردن اوست (بدهکار) املا کند و از خداوند که پروردگار اوست پروا نماید و از حق چیزی را کم نگذارد». در تفسیر و توضیح این آیه تأکید شده است که: اولاً نگارش باید آن‌گونه انجام شود که خداوند فرموده و ضمن عدم سرپیچی برخلاف تعالیم الهی و فقهی نیز عمل نشود. همچنین در این آیه تأکید شده است که نباید نویسنده و گواه زیان ببیند و از اینکه گفتار طرفین را نوشته و یا گواه شنیدن گفته‌های ایشان بوده است، در معرض زیان قرار گیرد. از طرفی، وقتی نویسنده و یا شاهد چیزی را کم یا اضافه می‌کند، در حقیقت، عمل او موجب ضرر و زیان می‌شود. همچنین اگر نویسنده و شاهد از کار خود امتناع ورزد، سبب زیان و تضییع حق خود خواهند شد. در آیه ۴۶ سوره مبارکه نساء در اهمیت صداقت در کلام و اجتناب از جعل شفاهی علاوه بر جعل کتبی می‌فرماید: «گروهی از یهود کلمات (خدا) را از جای خود تغییر داده و گویند: (فرمان خدا را) شنیدیم و (از آن) سرپیچیم و (به جسارت گویند) بشنو که (کاش) ناشنوا باشی و گویند ما را رعایت کن و گفتار ایشان زبان‌بازی و طعنه و تمسخر به دین است. اگر (به احترام) می‌گفتند که ما (فرمان حق را) شنیدیم و (تو را) اطاعت کنیم و تو نیز (سخن ما) بشنو و به حال ما بنگر، هر آینه آنان را نیکوتر بود و به صواب نزدیک‌تر، لیکن چون کافر شدند، خدا آنها را لعنت کرد و به‌جز اندکی ایمان نخواهند آورد». در آیه ۷۹ سوره مبارکه بقره در مورد نسبت دادن کلام خود به خداوند آمده است: «پس وای بر آن کسانی که از پیش خود کتاب را نوشته و به خدای متعال نسبت دهند تا به بهای اندک بفروشند، پس وای بر آنها از آن نوشته‌ها و آنچه از آن به‌دست آرند». در آیه ۱۸۱ سوره بقره در مورد تغییر وصیت فرد توسط برخی از افراد آمده است: «پس هرگاه کسی بعد از شنیدن وصیت،

آن را تغییر دهد و (برخلاف وصیت رفتار کند) گناه این کار بر آنهاست که عمل به خلاف وصیت کنند و خدا (به گفتار و کردار خلق) شنوا و داناست». در آیه ۳۶ سوره اسرا به اهمیت تحقیق و تفحص در هر کار قبل از انجام آن اشاره شده و می‌فرماید: «و از چیزی که بدان علم نداری (در مرحله اعتقاد و گفتار و عمل) پیروی مکن، زیرا گوش و چشم و دل، هر یک مورد سؤال قرار خواهند گرفت (از انسان درباره کارهای آنها و از آنها درباره کارهای خودشان می‌پرسند). نوشتن در دین مبین اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و اولیای دین در روایات متعدد، مسلمین را به این امر سفارش و ترغیب نموده‌اند. برای مثال، در کتاب أمالی شیخ صدوق نیز به نقل از پیامبر اعظم اسلام آمده است که فرموده‌اند: «هر گاه مؤمنی بمیرد و یک برگه که روی آن علمی نوشته شده باشد از خود برجای گذارد، روز قیامت آن برگه همچون پرده‌ای میان او و آتش می‌شود و خداوند تبارک و تعالی به‌ازای هر حرفی که روی آن نوشته شده است، شهری هفت برابر پهناورتر از دنیا به او می‌دهد و یا اینکه «علم را با نوشتن در بند کشید». مولای عشق و عرفان امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام نیز در حکمت ۳۰۱ نهج البلاغه می‌فرماید: «فرستاده تو، ترجمان خرد توست و نوشته تو، رساترین سخنگوی تو».

در مورد اخلاق پژوهش باید گفت که پژوهش از راه‌های اصلی ترقی مادی و معنوی هر کشوری محسوب شده و در جهان امروز و به‌ویژه در کشورهای پیشرفته شاهد آن هستیم که نظام‌های آموزشی برای مبنای قرارداد تحقیق در امر یادگیری تلاش می‌کنند و آموزش نحوه پژوهش را از سال‌های ابتدایی تحصیل ضروری می‌دانند (بهی مهر، ریاحی‌نیا، منصوریان، ۱۳۹۳؛ خاکی، ۱۳۹۵). اخلاق در پژوهش دو مفهوم اخلاق و پژوهش را دربرمی‌گیرد. علمای اخلاق، اخلاق را رسیدن به سعادت و کمال واقعی انسان دانسته و آن را سرمایه تعالی و تکامل مادی و معنوی بشر به‌شمار می‌آورند و مفهوم پژوهش عبارت است از آزمودن فرضیاتی در مورد ارتباط احتمالی پدیده‌های طبیعی که به روشی نظام‌مند، کنترل‌شده، تجربی و دقیق انجام می‌شود (خالقی، ۱۳۸۷). گستردگی پژوهش در محافل علمی و سازمان‌ها و آسیب‌پذیری اخلاقی پژوهش، نیاز به مقوله اخلاق در پژوهش را نمایان می‌سازد. اخلاق پژوهش فراتر از توصیه‌های اخلاقی، دانشی منسجم را به‌دست می‌دهد که با اهداف، منابع، رهیافت‌ها و روش‌شناسی مشخص، امکان تشخیص درست و حل اثربخش مسائل اخلاقی را میسر می‌سازد. از آنجا که گاهی سرنوشت فردی و گروهی انسان‌ها به شیوه یا نتایج پژوهش وابسته می‌شود، بحث اخلاق در پژوهش ارزش پیدا می‌کند.

امروزه در غالب شاخه‌های پژوهش، اخلاق پژوهش به منزله حوزه‌ای قابل‌بحث و تحقیق مطرح است (یوسفی، ۱۳۹۳).

پژوهش، عرصه مسئولیت بزرگ و مقام رفیعی است که از این منظر یک نوع امانت الهی به‌شمار می‌رود که شامل امر الهی، مبنی بر واگذاری آن بر اهلش می‌باشد؛ لذا به مصداق بخشی از آیه ۵۸ سوره مبارکه نساء (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا...)، همانا خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبانش رد کنید...) و تفسیر علامه طباطبایی در ذیل این آیه که امانت را در آیه فوق به صورت مطلق تفسیر نموده و شامل سپردن علوم بر اهلش نیز می‌شود و اینکه ممکن است نتایج پژوهش‌های افراد فاقد صلاحیت به ضد پژوهش تبدیل شده و چه بسا که در علوم تجربی مثل تولید مواد دارویی و تغذیه غیر استاندارد موجب تلفات جانی و در علوم انسانی موجب به‌مخاطره‌افتادن باورهای دینی و ملی شود، ضرورت رعایت اخلاق در پژوهش مضاعف می‌شود (قدردان قراملکی، ۱۳۸۹)؛ لذا ضروری است تا مواردی همچون عدم شرکت در مطالعه، ناشناس ماندن و حفظ اسرار شخصی، محرمانه ماندن اطلاعات، انتظار قبول مسئولیت به‌وسیله پژوهشگر را در باره جامعه مخاطب خویش لحاظ نماید که از آنها با عنوان «ملاحظات اخلاقی پژوهش» یاد می‌شود (هومن، ۱۳۹۱).

اهداف اخلاق پژوهش را نیز باید بر مبنای اهداف علم اخلاق بیان نمود، زیرا اخلاق پژوهش شاخه‌ای از آن محسوب شده و با دو رویکرد فردی و سازمانی به بررسی مسائل می‌پردازد. در رویکرد اول، اخلاق پژوهشگران به‌عنوان شخصیت حقیقی و فردی مدنظر قرار گرفته و مسئولیت اخلاقی در فرایند پژوهش مستقیماً متوجه پژوهشگر خواهد بود، اما در رویکرد سازمانی بر مسئولیت‌های اخلاقی مؤسسات پژوهشی تأکید می‌شود. اخلاق پژوهش به منزله یک مطالعه نظام‌مند به مسائل مختلفی می‌پردازد؛ مواردی نظیر اینکه: آیا پژوهش در همه موارد، اخلاقی است؟ آیا به‌لحاظ اخلاقی پژوهشگر حق پژوهش در هر زمینه‌ای را دارد؟ آیا استفاده از روشی برای پیشبرد اهداف پژوهش رواست؟ آیا می‌توان شرکت‌کنندگان در پژوهش را به هر روشی مورد پژوهش قرار داد؟ و یا بدون رضایت، آنها را مجبور به مصاحبه و تخلیه اطلاعاتی محرمانه کرد؟ (بحرینی، ۱۳۸۹).

تاکنون پژوهش‌های متعددی در زمینه بررسی علمی پژوهش و در پی آن ابعاد و وجوه مختلف آن از جمله اخلاق پژوهش انجام شده است. پژوهش‌هایی در باره برقراری ارتباط دقیق میان اضلاع

گونگون پژوهش توسط پژوهشگران مختلف در سپهر تحقیقاتی کشور و جهان انجام شده است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین پژوهش‌هایی که با مفاهیم اصلی این پژوهش ارتباط ماهوی و معنوی دارند، اشاره می‌شود. پاری^۱ (۲۰۱۷) در مقاله خود با عنوان «توسعه استانداردهای تحقیقاتی» بیان می‌دارد «اغلب مؤسسات تحقیقاتی دارای کدهای عملی برای یکپارچگی تحقیق هستند که همه محققان ملزم به پذیرش و اجرای آن هستند که ممکن است ظاهراً تفاوت‌هایی داشته باشند، اما دارای هدف مشابهی بوده و تقریباً مسائل مشابهی را پوشش می‌دهند. اگرچه بعضی از سازمان‌ها از «اخلاق تحقیق» به عنوان عامل و پوششی برای کلاهبرداری و برای توصیف یکپارچگی تحقیق، به ویژه رفتارهای خوب تحقیق استفاده می‌کنند، اما «اخلاق تحقیق» همراه با اسناد مرتبط به مسائل اخلاقی تحقیقات به عنوان یکی از زیرساخت‌های مهم «یکپارچگی تحقیقات» به شمار می‌رود. نتایج حاصل از مقاله فیچ^۲ (۲۰۱۶) با عنوان «اخلاق پژوهش‌های آنلاین با کاربرانی عاری از سؤزن» حاکی از آن است که تحقیقات آنلاین نیز نیازمند ایجاد کدها و چارچوب اخلاق خاص خود است؛ چارچوبی که دربرگیرنده عامل انسانی بدون توجه به نحوه تأمین مالی دولتی، خصوصی و یا ماهیت مؤسسه انجام‌دهنده تحقیقات باشد. هاریسون^۳ (۲۰۱۴) در مقاله خود با عنوان «تحقیق، رهبری و اخلاق آموزشی» با اشاره به مقاله مک‌فارلین مسئله اخلاق تحقیق را مورد بررسی قرار داده و معتقد است اهمیت اساتید در قالب ناظران طرح‌های تحقیقاتی دانشجویان کم‌تر از نقشی که در طرح‌های تحقیقاتی خود ایفا می‌کنند، نیست. همچنین او با مقایسه نقش اجتماعی دانشگاه‌ها در امریکا و انگلستان معتقد است «درحالی که این موضوع در امریکا تاحدزیادی براساس جوامع محلی، منطقه‌ای و ملی پایه‌ریزی شده است، نقش خدمات دانشگاهی در انگلستان نادیده گرفته شده است و در نتیجه، توجه شهروند دانشگاهی به جای برون به درون معطوف شده است. همچنین به دلیل نفوذ فرهنگ بنگاه‌ها و شرکت‌ها به درون دانشگاه، دانشگاه‌ها خدمات خود را به سمت کسب و کار و اقتصاد تغییر جهت داده‌اند که این امر مسائل اخلاقی را تحت تأثیر قرار داده است. نتایج تحقیق مطلبی فرد، آراسته، محبت و دستا (۲۰۱۳)، حاکی از آن است که اخلاق محققان را می‌توان به دو دسته، ویژگی‌های فردی و مسئولیت‌های حرفه‌ای تقسیم کرد. ویژگی‌های فردی شامل تعهد، صداقت، انگیزه، استقامت و صبر و مسئولیت‌های اخلاقی شامل مسئولیت‌ها به جامعه،

1 - Parry

2 - Raquel Benbunan-Fich

3 - Harrison

حامیان، شرکا، موضوعات، موضوع تحقیق، محققان دیگر، جمع آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و انتشار نتایج است و بهبود اخلاق تحقیق میان جامعه علمی نیازمند توسعه زیرساخت‌ها و کیفیت تحقیقات است.

روش پژوهش

باعنایت به اینکه هدف از انجام این مطالعه کیفی «طراحی و تدوین مدل ارتقای اخلاق پژوهش در دانشگاه‌های دولتی» بوده است، این تحقیق از نوع اکتشافی، کاربردی و توسعه‌ای بوده و داده‌های مورد استفاده در آن را متون و محتوای پژوهش‌ها و مطالعات پیشین مرتبط با اخلاق پژوهش تشکیل داده که با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و به روش «داده‌بنیاد» و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. داده‌های جمع‌آوری شده جهت انجام این پژوهش متشکل از اسناد مختلف در دسترس در قالب‌های متن، صوت و تصویر است که شامل اسناد بالادستی نظیر (سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران، نقشه مهندسی فرهنگی کشور، نقشه جامع علمی کشور، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نقشه راه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)، مطالعات پیشین مرتبط با حوزه اخلاق پژوهش در رشته‌های مختلف علمی (بیش از ۱۰۰ عنوان مقاله داخلی و خارجی) و سخنرانی‌های مرتبط با موضوع در نشست‌های علمی مرتبط با اخلاق پژوهش استخراج شده است که در نمودار ذیل به تفکیک قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۱. نوع و تعداد و درصد داده‌های مورد استفاده

نوع	تعداد	درصد فراوانی
مقالات داخلی	۶۸	۶۴ درصد
مقالات خارجی	۲۱	۲۰ درصد
اسناد بالادستی	۶	۵/۷ درصد
فایل‌های صوتی	۱۰	۹/۵۲ درصد

برای دستیابی به اهداف پژوهش و براساس رویکرد کیفی، متون پژوهشی و اسناد بالادستی مورد تحلیل قرار گرفت و به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از تحلیل اسناد، از روش

کدگذاری باز و محوری و گزینشی استفاده شده است. در این مطالعه؛ جملات، عبارات و یا واژه‌هایی که اشاره به مأموریت‌ها، اهداف، راهبردها، فعالیت‌های اساسی دانشگاه، وظایف و فعالیت‌های کارکنان، ملزومات موردنظر برای انجام وظایف و فعالیت‌های دانشگاه‌های دولتی در زمینه پژوهش داشته، مدنظر قرار گرفته است. در این راستا، به منظور تحقق هدف موردنظر، متون و فایل‌ها به دقت مطالعه و به هر جمله و یا عباراتی که اشاره به موارد فوق داشته، کد داده شده است (کدگذاری باز). سپس کدهای استخراجی با کدهای استخراجی از خلاصه مبانی نظری در نرم‌افزار maxqda11 در کنار هم قرار داده شدند. در ادامه، عمل کدگذاری دوباره انجام گرفت. به موارد مشترک هر کدام یک کد و به موارد مختص هر کدگذاری نیز کدهای جداگانه اختصاص داده شد تا مقوله‌ها تشکیل شدند و مقوله‌های هم‌راستا با هم ابعاد الگو را تشکیل دادند و ابعاد الگو با هم مفهوم کلی را تبیین نمودند که نتایج حاصل از نظر تعداد کدهای شناسایی شده به شرح جدول زیر است.

جدول ۲: تعداد اسناد و کدهای احصاشده

ردیف	منبع	تعداد کدهای شناسایی شده
۱	اسناد بالادستی سطح ملی (۵ سند)	۹۸ کد
۲	مقالات داخلی و خارجی (۲۲۳ مقاله)	۶۴۷ کد
۳	خلاصه مبانی نظری	۲۶۴ کد
	جمع کل	۱۰۰۹ کد

در مرحله اول تحلیل (کدگذاری باز) با استخراج کدهای اولیه، تعداد ۱۰۰۹ کد شناسایی شد که با تجمع کدهای مشابه و یکسان و تکراری در نهایت تعداد ۳۰۱ کد اولیه به دست آمد که فراوانی آنها از یک کد تا ۲۲ کد متغیر بود. پس از کدگذاری باز؛ با الهام از مبانی نظری و پیشینه تجربی پژوهش، کدهای استخراجی با توجه به نزدیکی و شباهت‌ها در نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی maxqda11 در مقوله‌های مختلفی دسته‌بندی شدند (کدگذاری محوری). با توجه به اینکه مقالات پژوهشی مورد استفاده حاصل کار علمی اندیشمندان رشته‌های مختلف دانشگاهی است، تعیین نام گذاری مقوله‌ها نیز بر اساس اصطلاحات تکنیکی و تخصصی موجود در مقالات و پیشینه تحقیق انجام گرفته است. بعد از استخراج و دسته‌بندی کدها، شاخص مربوط به هر کد نیز تعیین

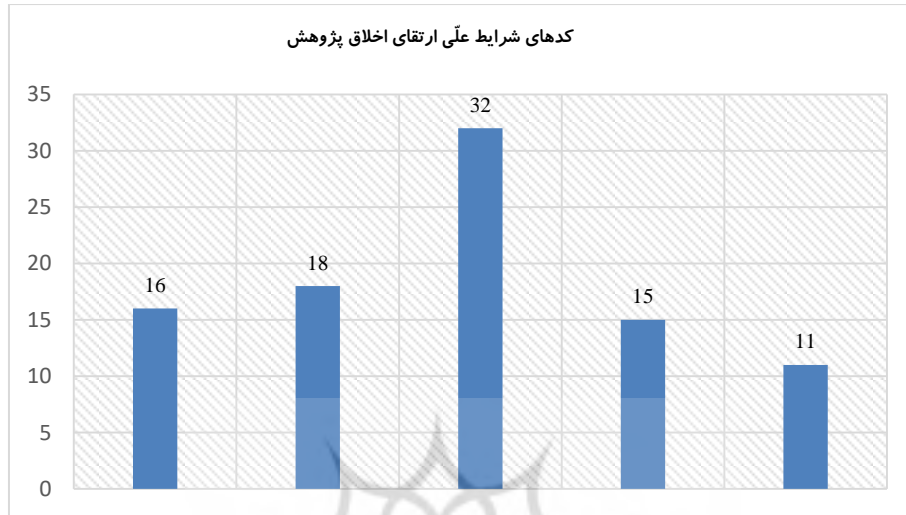
شد. در مرحله بعد نیز تعدادی از مقوله‌ها که با هم قابلیت تبدیل شدن به یک بعد از یک مفهوم کلی را داشتند نیز در ذیل بعد مربوطه قرار گرفتند. در ادامه هریک از شرایط، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

یافته‌های پژوهش

شرایط علی به شرایطی گفته می‌شود که عامل اصلی به وجود آورنده پدیده، مورد مطالعه باشد. این شرایط مقوله‌ها یا شرایطی هستند که مقوله اصلی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و به وقوع یا گسترش پدیده مورد نظر می‌انجامد. شرایط علی در داده‌ها اغلب با واژگانی نظیر: وقتی، درحالی که، از آنجاکه، چون، به سبب و به علت، بیان می‌شوند. حتی زمانی که چنین نشانه‌هایی وجود ندارد، محقق می‌تواند با توجه به خود پدیده و با نگاه منظم به داده‌ها و بازبینی رویدادها و وقایعی که از نظر زمانی مقدم بر پدیده مورد نظرند، شرایط علی را بیابد. آنچه بروز برخی ناهنجاری‌های پژوهشی در دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی را به دنبال داشته است، با توجه به اسناد بالادستی و تدابیر و مصوبات ابلاغی، مأموریت، چشم‌انداز، ارزش‌ها و اصول اساسی پژوهش، عدم وجود کافی و وافی روحیه مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی، تعهد و ارزش‌مداری، اشراف شناختی و مهارتی و تلاش در جهت توسعه انفجاری بوده است. لذا بعد علی شامل پنج مؤلفه به شرح جداول ۳ و ۴ است. شایان ذکر است اطلاعات آماری کدهای حاصله فقط به عنوان نمونه و برای شرایط علی ارائه و از ذکر موارد مشابه خودداری شده است.

جدول ۳. اطلاعات آماری کدهای شرایط علی ارتقای اخلاق پژوهش

درصد	فراوانی	شرایط علی
۱۷/۳	۱۶	مسئولیت‌پذیری دست‌اندرکاران پژوهش
۱۹/۵	۱۸	پاسخگویی به نیازهای جامعه
۳۴/۷	۳۲	تعهد و ارزش‌مداری
۱۶/۳	۱۵	اشراف شناختی و مهارتی
۱۱/۹	۱۱	توسعه انفجاری
%۱۰۰	۹۲	کل

نمودار ۲. کدهای شرایط علی ارتقای اخلاق پژوهش

جدول ۴. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح شرایط علی

گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
شرایط علی ارتقای اخلاق پژوهش	مسئولیت‌پذیری دست‌اندرکاران پژوهش	وجود تعاریف متفاوت از مسئولیت‌پذیری
		عدم مسئولیت‌پذیری کافی در کنشگران عرصه پژوهش
		عدم مسئولیت‌پذیری کافی در مؤسسات پژوهشی
	پاسخگویی به نیازهای جامعه	عدم کفایت و کاربردی بودن پژوهش
		پاسخگویی کنشگران
		پاسخگویی نهادهای پژوهشی
	تعهد و ارزش‌مداری	کنشگران حوزه پژوهش
		نهادهای متولی پژوهش
		نیازسنجی و صورت‌بندی
	اشراف شناختی و مهارتی	اجرای فرایند پژوهش
		ارائه و کاربرد
		فضای خاکستری پژوهش
	توسعه انفجاری	تولید مکانیکی دانش
		توسعه شتابان
		عدم توجه به کیفیت
		مقاله‌گرایی
تعداد بسیار زیاد دانشجویان تحصیلات تکمیلی		

پدیده اصلی، همان هسته مورد مطالعه بوده و پدیده مورد نظر، ایده و فکر محوری، حادثه، اتفاق یا واقعه‌ای است که جریان کنش‌ها و واکنش‌ها به سوی آن رهنمون می‌شوند تا آن را اداره، کنترل و یا به آن پاسخ دهند. مقوله محوری، پدیده‌ای است که اساس و محور فرایند به‌شمار می‌رود. در این پژوهش پدیده اصلی، ارتقای اخلاق پژوهش در دانشگاه‌های دولتی بوده که ارکان آن در جدول (۵) نمایش داده شده است.

جدول ۵. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح پدیده اصلی

گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
پدیده مرکزی (ارتقای اخلاق پژوهش)	ارتقای مولفه‌های فردی	تغییر نگرش اخلاقی
		ارتقای شناخت پژوهشی
		ارتقای انگیزه‌های پژوهشی
		ارتقای مهارت‌های پژوهشی
	ارتقای مولفه‌های نهادی	ارتقای پاسخگویی پژوهشی
		ارتقای مسئولیت‌پذیری پژوهشی
		ارتقای بهره‌وری پژوهشی
		ارتقای عدالت پژوهشی

شرایط محیطی، بستر یا زمینه مجموعه مشخصه‌های ویژه‌ای است که بر اخلاق پژوهش دلالت می‌کند؛ به عبارتی محل حوادث و وقایع متعلق و مرتبط با اخلاق پژوهش بوده و نشانگر مجموعه شرایط خاصی است که در آن راهبردهای کنش و واکنش اخلاق پژوهش صورت می‌پذیرد. این شرایط در جدول (۶) به‌نمایش درآمده است.

جدول ۶. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح شرایط محیطی

گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
شرایط محیطی	حاکمیت ارزش‌ها	زمینه اعتقادی
		ضرورت اخلاقی
		مسئولیت اجتماعی
	فرصت‌های تحول‌آفرین	وجود سرمایه‌های انسانی توانمند
		بهره‌مندی از تجهیزات نوین پژوهشی
		به‌روزرودن دانش پژوهش
		وجود ساختارهای پژوهشی مناسب
	سیطره چالش‌ها	مقبولیت و مشروعیت پژوهش‌ها
		سلطه مدرک
		مداخله سیاست
		سیطره منفعت
		سیطره ناهنجاری اخلاقی
		قوانین ناکارآمد
		سیطره تمرکزگرایی

شرایط مداخله‌گر در این پژوهش شرایط ساختاری هستند که متعلق و مرتبط با اخلاق پژوهش بوده و بر راهبردهای کنش و واکنش آن تأثیر می‌گذارند. آنها راهبردها را در درون زمینه خاصی سهولت می‌بخشند و یا آنها را محدود و مقید می‌کنند. این شرایط احصا و در جدول شماره (۷) نمایش داده شده است.

جدول ۷. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح شرایط مداخله‌گر

گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
شرایط مداخله‌گر	وجه حقوقی پژوهش	تعیین قواعد از سوی نهادهای غیرعلمی
		عدم رعایت حقوق آزمودنی‌ها
		تفسیرهای گوناگون از سیاست‌های تعیین شده
		معطوف بودن قوانین بر مادیات
		مجرمانه بودن تخلفات و لزوم وجود قوانین لازم
		تدوین کدهای اخلاقی پژوهش
		رابطه معنی‌دار قوانین اخلاقی و خلق دانش
		ارتباط معنی‌دار بین جوّ اخلاقی و خلق دانش
		مصادیق کج‌روی علمی
		تأمین حقوق فردی
	تأمین حقوق اجتماعی	
	وجه پیشران فردی و نهادی	پیشران‌های فردی
		پیشران‌های نهادی
	کیفیت عملکرد پژوهشگران	ارتباط بین کارایی اخلاقی و خلق دانش
		سهم اندک پژوهش از تولید ناخالص ملی
	نیازهای کاربران پژوهش	کمیت و کیفیت روش‌ها و ابزار پژوهش
		رابطه بین اخلاق‌مداری و کارایی پژوهش
		غفلت از کیفیت
		شناسایی اهداف ذی‌نفعان
		توجه به منافع ذی‌نفعان
هماهنگی با ذی‌نفعان		
وجه بازدارنده فردی و نهادی	بازدارنده‌های فردی	
	بازدارنده‌های نهادی	

راهبردها مبتنی بر کنش‌ها و واکنش‌هایی برای کنترل و اداره اخلاق پژوهش هستند؛ به عبارتی، راهبردها مقصود داشته، هدف‌مند بوده و با استناد به دلایلی صورت می‌پذیرد. البته همواره شرایط مداخله‌گری نیز حضور دارند که راهبردها را سهولت می‌بخشند یا آنها را محدود می‌سازند. راهبردهای مرتبط با ارتقای اخلاق پژوهش در جدول شماره (۸) ارائه شده است.

جدول ۸. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح راهبردها

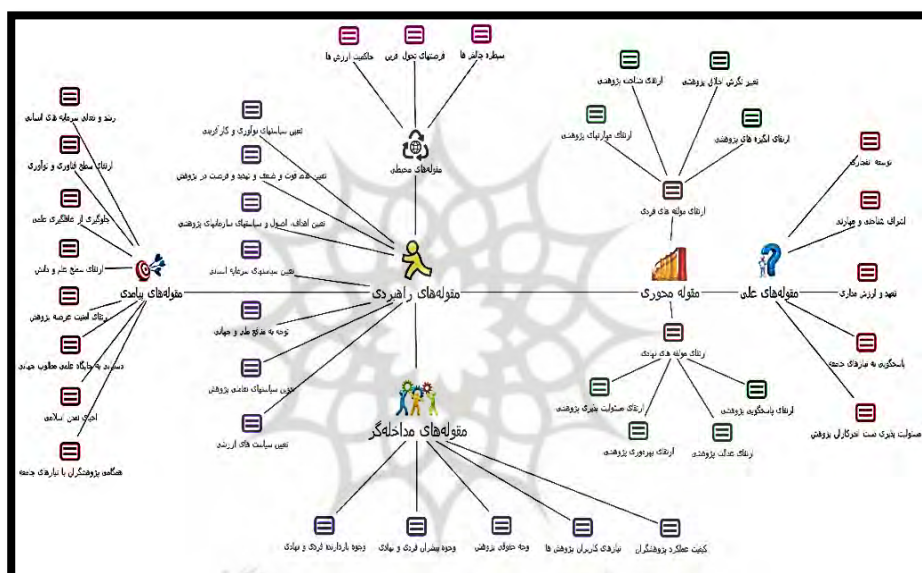
گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
راهبردها	تعیین نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید پژوهش	کار تیمی و جمعی
		امانتداری و وجدان کاری
		فرهنگ تحقیق
		مسئولیت‌پذیری
		قانون‌گرایی
		فضای فرهنگی پژوهش
	تعیین اهداف، اصول و سیاست‌های سازمان‌های پژوهشی	اصلاح نظام سیاست‌گذاری علمی
		نظارت ساختارمند بر اخلاق حرفه‌ای پژوهش
		اصلاح نظام اداری پژوهش
		بازنگری و بازاندیشی در سیاست‌های پژوهشی
		تقویت پژوهش‌های تقاضامحور
		ترویج، تلفیق و هماهنگ‌سازی آموزش و پژوهش
	تدوین سیاست‌های تعاملی پژوهش	از مقاطع پایین تحصیلی
		توجه به کیفیت پژوهش‌ها
		حرکت پژوهشی در راستای تمدن‌سازی
		توسعه تقویت مراکز پژوهشی
		تربیت و توانمندسازی نیروی انسانی
		بهبود ترکیب هرم نیروی انسانی
تعیین سیاست‌های سرمایه انسانی	ایجاد نظام حمایت مادی و معنوی از پژوهشگر	
	ایجاد سازوکار انگیزشی رقابت سالم	
	آموزش هیئت‌علمی و بازتعریف ارتقای هیئت‌علمی	
	توسعه فرهنگ پژوهش و کارآفرینی	
	جلوگیری از تقلید صرف	
	نیاز به تحول درون‌زا	
راهبردها	تعیین سیاست‌های نوآوری و کارآفرینی	ترویج روحیه خوداتکالی
		جلوگیری از اختراع مجدد چرخ
		تعامل با جامعه اطلاعاتی جهانی
		سرآمدی در منطقه و جهان
		احراز جایگاه شاخص در دانشگاه‌های جهان
	توجه به منافع ملی و جهانی	توجه به نیازهای پژوهشی در سطح جهان
		گسترش همکاری‌های علمی و بین‌المللی

پیامدها نتایجی است که در اثر راهبردها پدیدار می‌شود. پیامدها نتایج و حاصل کنش‌ها و واکنش‌ها هستند. پیامدها را همواره نمی‌توان پیش‌بینی کرد و الزاماً همان‌هایی نیستند که افراد قصد آن را داشته‌اند. پیامدها ممکن است حوادث و اتفاقات باشند، شکل منفی به خود بگیرند، واقعی یا ضمنی باشند و در حال یا آینده به‌وقوع بپیوندند. همچنین این امکان وجود دارد که آنچه که در برهه‌ای از زمان پیامد به‌شمار می‌رود، در زمانی دیگر به بخشی از شرایط و عوامل تبدیل شود. پیامدهای حاصل از ارتقای اخلاق پژوهش در جدول شماره (۹) احصا و ارائه شده است.

جدول ۹. کدهای محوری، گروه‌های فرعی و گروه‌های کلی مستخرجه در سطح پیامدها

گروه‌های کلی	گروه‌های فرعی	کدهای محوری
پیامدها	رشد و تعالی سرمایه انسانی	دراختیارداشتن نیروی انسانی صالح و فرهیخته
		حضور نیروی انسانی توانمند و متخصص
		نیل به شکوفایی و اقتدار جمعیتی
	همگامی پژوهشگران با نیازهای جامعه	رصد نیازهای جامعه و کاربران
		انجام پژوهش‌های کاربردی و تقاضامحور
	ارتقای سطح علم و دانش	ارتقای سطح علم
		ارتقای سطح اخلاق علمی
	ارتقای سطح نوآوری و فناوری	ساختار شکنی در جنبه‌های علمی پژوهش
		جهت‌گیری جامعه با نتایج پژوهش
	جلوگیری از غافلگیری علمی	پیش‌تازای در مرزهای علم و فناوری
		افزایش سهم پژوهش در تولید ناخالص ملی
		عدم وجود پیامدهای ناگوار ناشی از پژوهش
	ارتقای امنیت عرصه پژوهش	تأمین نیازهای پژوهشی
		تأمین حقوق و نیازهای پژوهشگر
		تأمین حقوق و نیازهای کاربران
	احیای تمدن اسلامی	حفظ و ارتقای پیشینه پراقتدار فرهنگی
		تعامل اثرگذار در صحنه جهانی
		ایجاد فضای امن، بالنده و شکوفا

نظریه پردازان داده بنیاد، نظریه خود را غالباً در یکی اشکال سه گانه الگوی کد گذاری بصری، مجموعه ای از قضایا و یا داستانی که به شکل روایی نوشته می شود، ارائه می نمایند (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶). با عنایت به یافته های پژوهش، الگوی کد گذاری بصری و شمای کلی و روابط حاکم بر شرایط علی، شرایط مداخله گر، شرایط محیطی، پدیده اصلی، راهبردها و پیامدهای الگوی ارتقای اخلاق پژوهش به صورت شکل (۲) خواهد بود.

شکل ۳. الگوی ارتقای اخلاق پژوهش

نتیجه گیری و پیشنهادها

در این پژوهش به الگوی ارتقای اخلاق پژوهش، شرایط، زمینه ها، راهبردها و پیامدهای آن اشاره شد. آنچه که با شنیدن واژه اخلاق پژوهش در ذهن متبادر شده و تجلی می یابد، پژوهشگر است؛ فردی که قصد دارد در بهترین حالت از لابلای انبوهی از داده ها و اطلاعات به نتیجه ای از قبل نامعلوم و مبهم رسیده، نتیجه خاصی را استخراج نماید و یا به هدف از پیش تعیین شده خود دست یابد. در همه موارد فوق، عامل از پیش شناسایی شده و متهم اصلی در هرگونه کم کاری، سهل انگاری و به طور کلی بی اخلاقی های پژوهشی انسانی است که اغلب در مقطع تحصیلات

تکمیلی و برای اولین بار با مفهومی به نام پژوهش آشنا شده است. اما با بررسی ابعاد گوناگون پژوهش، عنایت به انواع متفاوت پژوهش، توجه به جنبه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و حتی شرایط زمانی انجام یک پژوهش معین می‌شود که این تلقی و برداشت از مبنای علمی مستحکمی برخوردار نبوده و عوامل متعددی در شکل‌گیری پژوهش اخلاقی ایفای نقش می‌نمایند. دستیابی به یک پژوهش کارا و کاربردی علاوه بر دراختیارداشتن نیروی انسانی متعهد و ماهر در حوزه پژوهش، نیازمند فراهم‌نمودن مقدمات، بستر و زمینه‌های مناسب خاص خود از دیدگاه‌های مختلف است.

نتایج و حاصل بررسی و تجزیه و تحلیل‌های انجام‌شده پیرامون شرایط علی، شرایط محیطی، شرایط مداخله‌گر تأثیرگذار در ارتقای اخلاق پژوهش و به تبع آن راهبردهایی که باید با توجه به عوامل پیش‌گفته مدنظر قرار گیرد توجه محقق را به این نکته معطوف داشته که تقریباً تمامی عوامل مؤثر بر اخلاق پژوهش در قالب دو گروه فردی و نهادی، قابل طبقه‌بندی و بحث و بررسی است. لذا ارتقای اخلاق پژوهش محتاج الگویی است که با لحاظ‌نمودن دو عامل اصلی فوق، موجبات دسترسی به این مهم را فراهم آورد.

باید توجه داشت که اخلاقی‌زیستن در جامعه اگرچه دشوار است، اما به‌خودی‌خود، دارای ارزش است و امری محال نیست. انسان معمولاً به کمک عقلی که خداوند به وی عطا نموده و با بهره‌گیری از علم و فناوری در طول تاریخ سعی نموده است تا مسائل دشوار را برای خود آسان نماید. اما لازمه این کار برای انسانی که قصد انجام چنین مهمی را داشته باشد، برخورداری از دانش کافی و آشنایی با شرایط زیست اخلاقی است. لذا جامعه پژوهش‌نیازمند آن است تا با توسعه دانش خود، موجبات رشد اخلاق را در جامعه فراهم آورد.

براساس مستندات پژوهش و چالش‌های مشهود در زمینه پژوهش، باید اذعان نمود که جامعه کنونی پژوهشی در کشور ما در این بخش دچار چالش بوده و آن‌طور که باید و شاید در حوزه اجرای موازین اخلاقی پژوهش، موفق عمل ننموده و اخلاق را صرفاً در حوزه پند و نصیحت، متوقف کرده است.

مطابق با آنچه در الگوی فوق نشان داده شد، ارتقای اخلاق پژوهش به‌عنوان هدف غایی این پژوهش دارای دو رویکرد عمده فردی و نهادی است که دو قوس فوقانی و تحتانی الگو را به‌خود اختصاص می‌دهد؛ رویکردهایی جامع که سایر رویکردهای پیشنهادی با مبنای دیگر در زمینه

ارتقای اخلاق پژوهش را در درون خود جای می‌دهد. براین اساس برای بهبود شرایط فعلی و ارتقای اخلاق، ضروری است تا شرایط زیست اخلاقی در دو حوزه فردی و سازمانی مهیا شود. با عنایت به برآیند یافته‌های پژوهش همان‌طور که در الگو نشان داده شده برای فراهم شدن شرایط زیست اخلاقی در حوزه فردی نیاز است تا اولاً انگاره‌های جاری و ساری در جامعه علمی - پژوهشی نسبت به اخلاق تغییر یابد؛ یعنی نباید اخلاق را صرفاً مجموعه‌ای از پند و اندرز دانست و آن را در این محدوده محصور نمود؛ ثانیاً باتوجه به سطحی بودن شناخت، باید در جهت ایجاد شناخت عمیق در این حوزه اقدام شود. ثالثاً عملکرد اخلاقی نیازمند وجود انگیزه اعم از مادی و معنوی است، لذا یکی از مهم‌ترین عوامل فراهم شدن شرایط زیست اخلاقی پژوهشگر، انگیزه است؛ انگیزه‌ای که وی را به حرکت وادارد و برای حل مشکل و یا معضلی از جامعه خویش و یا جامعه جهانی اقدام به پژوهشی واقعی با رعایت همه شرایط نماید. در نهایت و به‌عنوان شرط چهارم آنچه مهم است آن است که چنین پژوهشگری برای نیل به مقصود باید از مهارت کافی نیز برخوردار باشد تا مجموعه این چهار عامل موجبات ارتقای اخلاق پژوهش را فراهم آورد. لذا در رهیافت فردی ارتقای اخلاق پژوهش با تغییر انگاره‌ها، تربیت، ایجاد انگیزه و مهارت‌آموزی پژوهشگران، قابلیت ارتقا و بهبود را داشته و قابل تحقق خواهد بود.

در رهیافت سازمانی و نهادی آنچه مهم است فراهم شدن بسترها و زیرساخت‌های مورد نیاز پژوهش اعم از نیازسنجی پژوهش، فرایند اجرای پژوهش، نظارت بر اجرای پژوهش و در نهایت کاربرد پژوهش است که همه این موارد برعهده نهادهای پژوهشی اعم از دانشگاه و یا مؤسسات پژوهشی است. لذا ضروری است تا نهادهای پژوهشی اعم از دانشگاه و یا مؤسسات پژوهشی ضمن مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی نسبت به نیازسنجی و طرح یک پروژه تحقیقاتی، اجرای دقیق، نظارت کامل و کاربرد یک پژوهش، رعایت عدالت پژوهشی برای محقق، مشارکت‌کنندگان و ذی‌نفعان پژوهش و در نهایت پیش‌بینی‌پذیری و ارتقای بهره‌وری جامعه خود کوشا بوده و موجبات مهیاشدن شرایط زیست اخلاقی جامعه را فراهم آورند.

شایان ذکر است ارتقای اخلاق پژوهش در بعد نهادی و سازمانی فقط با مداخله سیاست‌گذاران کلان جامعه امکان‌پذیر خواهد بود، زیرا پژوهش یک حرفه دانشگاهی است و در ادبیات جهانی «اخلاق حرفه‌ای» بحثی به نام ملاحظات اخلاقی در سیاست‌گذاری کلان وجود دارد؛ یعنی سیاست‌گذاران حین فرآیند سیاست‌گذاری، تبعات و پیامدهای سیاست‌های خود را در نظر بگیرند

و حتی عده‌ای نیز پس از تدوین سیاست‌ها و قبل از اجرا، آن را ممیزی اخلاقی نمایند تا اشکالاتی را که ممکن است حین اجرا پدیدار شود، قبل از اجرا شناسایی، اصلاح و مرتفع کنند و شرایط زیست اخلاقی گروه مرتبط را با چالش یا مشکل مواجه نسازند.

نکته قابل توجه دیگر قوانین مصوب ساری و جاری در جامعه پژوهشی است که خود نیازمند بازنگری است. لذا اگر قوانینی نظیر آئین‌نامه ارتقای هیئت علمی دانشگاه‌ها بر جامعه پژوهشی حاکم است که شرایط زیست اخلاقی پژوهشگران را با چالش مواجه می‌سازند، بایستی اصلاح شوند. براین اساس، ارتقای اخلاق پژوهش وابسته به مهیا شدن شرایط زیست اخلاقی در دو حوزه فردی و نهادی است که خود نیازمند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت و فراهم نمودن بسترهای مورد نیاز فردی و نهادی (حقوقی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و...) بوده و لازم است با تغییر و بهبود در شرایط آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، مدیریتی و نظایر آن گامی در جهت ارتقای اخلاق پژوهش برداشت.

منابع فارسی

قرآن کریم.

نهج البلاغه (۱۳۸۶)، ترجمه محمد دشتی، تهران: نشر ایدون.

بحرینی، نسرین (۱۳۸۹)، اخلاق پژوهش به منزله یک دانش، مجله راهبرد فرهنگ، شماره هشتم و نهم: ۳۹ تا ۵۷.
بهی مهر، سارا؛ ریاحی‌نیا، نصرت و منصوریان، یزدان (۱۳۹۳)، شناسایی مشکلات پایان‌نامه‌نویسی از پژوهش در ایران، کد ۳۱۸۴۰۷ همشهری آنلاین، جمعه ۲۷ آذر ۱۳۹۴.

خاکی، غلامرضا (۱۳۹۵)، شیوه تهیه پژوهشنامه، تهران: نشر فوران.

داروئیان، سهیلا و فقیهی، مهدی (۱۳۹۰)، بررسی انگیزه‌ها و علل انجام سرقت علمی در ایران، فصلنامه رسالت دولتی مدیریت، سال دوم، شماره اول: ۱۳۷ - ۱۵۴.

دانایی فرد، حسن و امامی، سیدمجتبی (۱۳۷۸)، استراتژی پژوهش‌های کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، فصلنامه اندیشه مدیریت، سال اول، شماره دوم: ۶۹ تا ۹۷.

رشیدپور، علی و شاه‌علی، مهرزاد (۱۳۹۳)، جهانی شدن، فرهنگ و اخلاق، تهران: انتشارات مرکز ملی جهانی شدن. فراستخواه، مقصود (۱۳۸۶)، اخلاق علمی رمز ارتقای آموزش عالی: جایگاه و سازوکارهای «اخلاقیات حرفه‌ای علمی» در تضمین کیفیت آموزش عالی ایران، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، شماره یک: ۴۲ تا ۴۶.

فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۸)، اخلاق حرفه‌ای در تمدن ایران و اسلام، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

قدردان قراملکی، محمدحسن (۱۳۸۹). منشور اخلاق پژوهش استوار بر ارزش‌های اسلامی، راهبرد فرهنگ، شماره هشتم و نهم: ۷۵ - ۹۰.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸)، مشکلات؛ اخلاق در قرآن ۱، تحقیق و نگارش، محمدحسین اسکندری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مطلبی فرد، علی‌رضا؛ آراسته، حمیدرضا؛ محبت، هدیه و دستا، مهدی (۱۳۹۱)، اخلاق پژوهش در آموزش عالی: ویژگی‌های فردی و مسئولیت‌های حرفه‌ای پژوهشگران، فصلنامه دانش‌شناسی، علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات، سال پنجم، شماره ۱۹: ۹۶ تا ۱۱۵.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، صد گفتار (سلسله‌گفتارهای فلسفی شهید مطهری)، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها (۱۳۹۰)، فضایل اخلاقی در پژوهش، تهران.

هومن، حیدرعلی (۱۳۹۱)، شناخت روش علمی در علوم رفتاری، تهران: انتشارات سمت.

یوسفی، علی (۱۳۹۳)، تبیین مؤلفه‌های اخلاق پژوهش، اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان‌شناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مؤسسه آموزش عالی مهر اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار https://www.civilica.com/Paper-EPSCONF01-EPSCONF01_275.html

Raquel Benbunan-Fich. (2016). The ethics of online research with unsuspecting users: From A/B testing to C/D experimentation, Baruch College, CUNY, USA, Research Ethics 1 ° 19, DOI: 10.1177/1747016116680664 rea.sagepub.com

Hopper, S. (2005). ADDRESSING ethical issues in higher education: a practical guide ; institute of business ethic, uk.

Harrison. R. James. (2014). Research, Educational Leadership and Ethics: Assessing the Contribution of Bruce Macfarlane ,SCD Professional Development Day (Research), 11/05/2014 ©James R. Harrison.

J. Parry. (2017). Developing Standards for Research Practice: Some Issues for Consideration: James Parry UK Research Integrity Office, <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/S2398-601820170000001008?fullSc=1>,

Kujala J. Lamasa AM. Penttila K. (2011). Managers moral decition making patterns over time: a multidimensional approach. J bus ethics. 2011: 100(2): 101 ° 207

Naidoo, kogi. (2005). maintaining ethical standards in higher education teaching aand research practice massey university, palmerston north new zeland.

Nadezda Miloradova & Alexander Ishkov (2015). Environmental Ethics as a Social, Professional and Personal Value of the Students of Civil Engineering University. Procedia Engineering 117 (2015) 246 ° 251

Hansman A. CATHERINE (2009). adult learning and development (ALD) at Cleveland State University.Ethical Issues in Mentoring Adults in Higher Education SOURCE: New Dir Adult Contin Educ no123 Fall 2009 <http://www.jbpc.com>

